

De betekenis van het militair uiterlijk vertoon geprojecteerd op de bestaande maatschappelijke opvattingen

J. Zielhuis

Majoor der Genie

Ik herinner in dezen aan de gebeurtenissen te Middelburg. Enkele maanden geleden hebben 32 leerlingen van de Centrale Opleidingschool voor Administratief Kader in Middelburg verzocht, vrijgesteld te mogen worden van het meelopen in een parade. Deze parade zou worden gehouden ter gelegenheid van de beëdiging van een aantal reserve-officieren. Men kan zich op het terrein van de defensiebegroting belangrijker onderwerpen voorstellen. Toch duikt achter die 32 korporaals een gewichtig principiële punt op. De korporaals stelden, als ik de persberichten mag geloven, dat een feestelijke vertoning als een parade niet thuis hoort in een oorlogsbedrijf zoals het leger is.

Dit fragment uit een betoog van de heer Beerenkamp, lid van de Eerste Kamer voor de CHU, uitgesproken bij de behandeling van de defensiebegroting 1968, geeft de opvattingen weer van 32 dienstplichtige korporaals.

Hebben wij hier te maken met een aantal „progressieve” jongeren, zoals wij die tegenwoordig in alle groeperingen van de samenleving, op universiteiten, in de politieke partijen, ja zelfs in de kerken tegenkomen, of worden hun opvattingen gedeeld door brede lagen van de bevolking? Voldoet de parade nog, als vorm van militair uiterlijk vertoon, afgewogen tegen de huidige maatschappelijke opvattingen en hoe staat het dan met de andere vormen van militair uiterlijk vertoon?

Drie begrippen vragen om een nadere beschouwing:

- het militair uiterlijk vertoon;
- de bestaande maatschappelijke opvattingen;
- de betekenis van dit uiterlijk vertoon.

Het militair uiterlijk vertoon kan nader worden gedefinieerd als „het naar buiten optreden van de krijgsmacht, als militaire groep in de structuur van de samenleving, met het doel zich te vertonen”. Hierbij kunnen wij naar de aard van de doelstelling van het vertoon het volgende onderscheid maken.

— Het imponeren, door het tonen van de krijgsmacht als machtsmiddel. Als machtssubjecten kunnen optreden: potentiële tegenstanders, bondgenoten en de eigen bevolking.

— Het verschaffen van informatie en recreatie ter verbetering van de verhouding volk/krijgsmacht.

— Het handhaven van traditie.

Het optreden van de krijgsmacht, waarbij het zich naar buiten tonen geen doel vormt, maar slechts een bijkomend verschijnsel is, valt buiten de definitie van militair uiterlijk vertoon en zal derhalve niet in beschouwing worden genomen. De bestaande maatschappelijke opvattingen kunnen nader worden omschreven als „de meningen, de denkbeelden, die in de maatschappij, de samenleving, bestaan”. Zowel de meningen over de krijgsmacht als de meningen over het uiterlijk vertoon zullen hierbij in beschouwing worden genomen. Het is daarbij duidelijk dat in een samenleving, bestaande uit zoveel verschillende individuen, geen sprake kan zijn van één mening.

Nader zal moeten worden vastgesteld:

- welke organen binnen deze samenleving de bestaande opvattingen weergeven en/of beïnvloeden;
- hoe deze opvattingen luiden;
- in hoeverre de kracht, waarmee deze opvattingen worden verkondigd, overeenkomt met het aantal aanhangers van deze opvatting.

Voor een juiste analyse van de maatschappelijke opvattingen kunnen wij hier echter niet volstaan met het weergeven van meningen van verschillende groeperingen binnen de samenleving. Wij zullen moeten vaststellen hoe de verhouding volk/krijgsmacht is en zich waarschijnlijk in de toekomst zal ontwikkelen. De verhouding volk/krijgsmacht vormt immers de bron, waaruit de maatschappelijke opvattingen t.o.v. de krijgsmacht voortkomen.

Wij zullen ons hier beperken tot de Nederlandse samenleving; volksaard en krijgsmacht en daarmee de verhouding volk/krijgsmacht vertonen immers te grote verschillen met andere nationaliteiten om een zinvolle vergelijking mogelijk te maken. Slechts indien de volledigheid dit vereist zal de situatie in andere landen worden gezien.

De betekenis van het militair uiterlijk vertoon heeft twee aspecten:

- de betekenis voor de krijgsmacht;
- de betekenis voor de maatschappij.

Enkele, in dit artikel gebruikte begrippen vragen een nadere omschrijving.

— Het begrip „macht”. Prof. Van Doorn geeft na een uitgebreide analyse de volgende definitie [1]: „Macht is de mogelijkheid om, in overeenstemming met de doeleinden van een persoon of groep, de gedragalternatieven van andere personen of groepen te beperken”.

— Het begrip „machtssubject”. De persoon of groep, die de machtsuitoefening ondergaat, vormt het machtssubject.

— Het begrip „positie van de krijgsmacht”. De plaats, die de krijgsmacht binnen de structuur van de maatschappij inneemt.

— Het begrip „functies van de krijgsmacht”. De taken van de krijgsmacht als institutioneel orgaan van de overheid. Valkenburgh onderscheidt drie functies van de krijgsmacht [2]:

a. de dreigings- of afschrikkingsfunctie; waarin de krijgsmacht wordt gebruikt als middel tot manifestatie van macht om daarmee te dreigen ten einde een bepaald doel te bereiken of om af te schrikken;

b. de strijdfunctie: de krijgsmacht bestrijdt een tegenstander met toepassing van geweld;

c. de symboolfunctie: de krijgsmacht vormt een symbool van de zelfstandigheid van de natie; dit geldt vooral in vreedstijd, in oorlogstijd wordt deze functie immers overheerst door de strijdfunctie.

Deze functies kunnen, afhankelijk van situatie en tijd, manifest, latent of disfunctioneel worden.

— manifest: men onderkent deze functies en neemt aan, dat zij het beoogde doel bevorderen;

— latent: men onderkent deze functies niet, maar desondanks kunnen zij in de goede richting werken;

— disfunctioneel: de functies werken niet in de goede richting en moeten worden opgeheven.

Vormen van militair uiterlijk vertoon

De vormen van militair uiterlijk vertoon worden naar de doelstelling onderscheiden in:

- een uiting van macht;
- het verschaffen van informatie en recreatie ter verbetering van de verhouding volk/krijgsmacht;
- het handhaven van tradities.

Achtereenvolgens worden nu de belangrijkste vormen van militair uiterlijk vertoon in beschouwing genomen om te komen tot een indeling naar doelstelling zoals hierboven omschreven.

a. *Parades, defilés*

De parade heeft vermoedelijk haar ontstaan te danken aan de oude wapenschouwingen of troepenmonsteringen, waarbij een onderzoek werd ingesteld naar de toestand der uitrusting en de geoefendheid van de troepen [3].

Parade en defilé veranderden geleidelijk van doelstelling. In aanwezigheid van buitenlandse diplomaten werd de troepenmonstering een tonen van machtsmiddelen aan tegenstanders en bondgenoten. Bovendien was de parade in totalitair geregeerde staten een middel om de macht van de absolute heerser over de eigen bevolking te demonstreren en daarmee de neiging tot revolutie te onderdrukken.

In staten met een democratische bestuursvorm, waar demonstratie van macht tegenover de eigen bevolking op deze wijze nauwelijks nodig was, groeiden parade en defilé uit tot een feestelijke gebeurtenis. Reeds in 1935 schreef Luitenant-Generaal b.d. Wittert [4]:

De parade is niet meer dan een plechtigheid, bestemd om aan het Nederlandse volk een militair schouwspel te leveren; zij valt dan ook ten volle onder wat ik vroeger binnenlands vlagvertoon noemde.

Het effect van de parade in Nederland, als een vertoon van machtsmiddelen om de huidige tegenstander en bondgenoot te imponeren, is nauwelijks meer aanwezig. De dreigings- en afschrikkingsfunctie van de conventionele wapens van de Nederlandse krijgsmacht is immers — vooral na de vorming van de NAVO en het Warschau-Pact, met als kernen de grote kernwapenmogendheden Amerika en Rusland — relatief sterk afgenomen.

De 1 mei-parade in Rusland heeft echter nog wel de oorspronkelijke doelstelling behouden: het imponeren van tegenstanders, bondgenoten en mogelijk de eigen bevolking. Buitenlandse diplomaten zijn dan ook erbij aanwezig. Inmiddels heeft deze parade een ander karakter gekregen. Het militaire optreden heeft ten dele plaatsgemaakt voor een meer civiele manifestatie.

Samenvattend kan worden gesteld, dat parade en defilé in Nederland nauwelijks meer de doelstelling hebben om door het vertoon van machtsmiddelen te imponeren; zij zijn veeleer uitgegroeid tot een vorm van militair uiterlijk vertoon

met het doel recreatie en informatie aan de samenleving te verschaffen om daarmee de verhouding volk/krijgsmacht te verbeteren.

b. *Vlootshow, luchtmachtshow*

Analoog aan de parade bij de landmacht kunnen vlootshow en luchtmachtshow worden beschouwd als vertoon met het doel recreatie en informatie te verschaffen ter verbetering van de verhouding volk/krijgsmacht. Ook bij dit vertoon is nauwelijks meer een machtsaspect aanwezig, al zou men bij een crisissituatie in de overzeese Rijksdelen of ter bescherming van onze handelslijnen vlagvertoon van de Marine nog kunnen beschouwen als machtsvertoon.

c. *Taptoes*

Het signaal „tappen toe” werd in de tijd van de huurlogers gegeven door een aantal tamboers en trompetters, de kroegbazen daarmee beduidend, dat het tijd was de kranen van de tap te sluiten. Op feestdagen werd het aantal tamboers en trompetters uitgebreid en hieruit groeide in later tijd de taptoe, een belangrijk militair muziekevenement, waarvoor zelfs Ludwig van Beethoven muziek componeerde.

In tijden van bezuiniging was steeds de militaire muziek, en daarmee de taptoe, een der eerste slachtoffers. Zo bleef in 1843 na een bezuinigingswoede slechts het muziekkorps van het Regiment Grenadiers en Jagers gehandhaafd [5]. Na de Eerste Wereldoorlog volgde een bezuiniging, die weer het, inmiddels toegenomen, aantal muziekkorpsen trof. Er bleven nog slechts vier over, die men later tot één wilde terugbrengen [6]. Ook na de Tweede Wereldoorlog, zelfs vrij recent, heeft een bezuiniging plaatsgevonden op het aantal muziekkorpsen. Deze bezuinigingen betroffen de personeelskosten, want uniformen en muziekinstrumenten waren veelal geschonken door de plaatselijke bevolking, die daarmee toonde financiële offers te willen brengen om de militaire muziek en daarmee de taptoes in ere te houden. Dit toont duidelijk aan dat, hoewel een traditioneel element aanwezig is, de taptoes toch zijn bedoeld en worden opgevat als recreatie met het doel de verhouding volk/krijgsmacht te verbeteren.

d. *Erewachten, escortes*

Deze vorm van uiterlijk vertoon heeft zijn ontstaan te danken aan de moordaanslag op de Franse president Sadi Carnot. Het escorte diende als

veiligheidsmaatregel om de vorst te beschermen [7]. De Commandant en de oudste officier reden naast de koets en mochten hun plaatsen niet verlaten. Deze veiligheidsmaatregel werd in Nederland het eerst toegepast in 1894, toen H. M. de Koningin een bezoek bracht aan Zeeland. De vanouds om hun trouw aan de koningin bekend staande Zeeuwen waren hierdoor zeer gegriefd. Ook de erewachten waren oorspronkelijk bedoeld als veiligheidsmaatregel. Het veiligheidsaspect is echter grotendeels verdwenen. De Koninklijke Marechaussee bewaakt de paleizen en de politie, in burger of in uniform, heeft de veiligheidstaak van het escorte overgenomen. Wat overblijft is traditie, echter met een recreatief element voor de bevolking.

Militair eerbetoon bij begrafenissen heeft uiteraard de opzet de overledenen te eren.

e. *Saluutschoten*

Het ter begroeting leegvuren van kanonnen en musketten werd opgevat als teken van vredelievendheid. Het gebruik groeide later uit tot een teken van eerbetoon aan de koning of staatshoofd of tot een teken van vreugde bij feestelijke gebeurtenissen. Het was tevens een belangrijk communicatiemiddel. Zo besloot Koning Willem I op 14 juli 1818, dat bij de geboorte van een prins 101 en van een prinses 51 schoten moesten worden afgegeven.

Het communicatieaspect van de saluutschoten is in deze tijd van pers, radio, en televisie nauwelijks meer aanwezig: zij dragen derhalve een traditioneel karakter. Inmiddels is besloten deze saluutschoten af te schaffen.

f. *Tentoonstellingen, demonstraties, kijkdagen, ouderdagen, jeugddagen*

Deze vormen van uiterlijk vertoon worden bepaald door de afwezigheid van de traditie en het machtsaspect en de aanwezigheid van het informatieve en recreatieve element. Voor de demonstraties geldt overigens hetgeen reeds over de parade is gesteld. Was vroeger het machtsaspect duidelijk aanwezig, in de huidige tijd ziet men dat niet meer. Het machtsaspect ontbreekt, want de tegenstanders en bondgenoten zullen nauwelijks worden geïmponeerd en de eigen bevolking in de democratische staat ziet de demonstraties niet tegen zich zelf gericht.

g. *Indeling naar doelstelling*

Naar de doelstellingen zouden de verschillende

vormen van militair uiterlijk vertoon als volgt kunnen worden ingedeeld.

1. EEN MACHTSMIDDEL

Parades, vlootshow, luchtmachtshow en demonstraties. Tegenwoordig is dit machtsaspect bij vertoon van de conventionele wapens echter nauwelijks meer aanwezig.

2. HET VERSCHAFFEN VAN INFORMATIE EN RECREATIE TER VERBETERING VAN DE VERHOUDING VOLK/KRIJGSMACHT

Tentoonstellingen, demonstraties, jeugddagen, ouderdagen, kijklagen, parades, vlootshow, luchtmachtshow en taptoes.

3. HET HANDHAVEN VAN DE TRADITIE

Erewachten, escortes, eerbetoon bij militaire begrafenis, saluutschoten, taptoes.

De positie, functies en personele structuur van de krijgsmacht

Het beeld, dat de krijgsmacht oproept bepaalt in hoge mate de houding van de samenleving t.o.v. die krijgsmacht. De belangrijkste factoren, die dit beeld beïnvloeden zijn de positie, de functies en de personele structuur van de krijgsmacht. Hierna zullen deze drie factoren aan een nadere beschouwing worden onderworpen. Het is daarbij onvermijdelijk een blik in de Europese geschiedenis te werpen, omdat vanuit deze geschiedenis de huidige situatie kan worden verklaard. De uitspraak van Lodewijk XIV: „S'agrandir est la plus digne et la plus agréable occupation d'un Souverain" [8] geeft positie en functie van de krijgsmacht in die tijd weer. Frederik de Grote volgt hem daarin: „Der stehende Grundsatz der Herrscher ist, sich zu vergrößern, soweit ihre Macht es gestattet" [9].

De krijgsmacht was in die tijd het belangrijkste middel om zich te midden van andere staten te handhaven en agressie af te weren of te plegen. De positie van de krijgsmacht was in het Frankrijk van Lodewijk XIV en het Pruisen van Frederik de Grote volkomen bepaald door de beschikkingsmacht van de absolute heerser. De dreigings-, afschrikings- en strijdfunctie waren de belangrijkste, te meer omdat mocht worden verwacht, dat de krijgsmacht als middel tot machtsuitoefening werkelijk kon worden gebruikt. Werd de krijgsmacht in tijd van oorlog of oorlogsdreiging gebruikt als machtsmiddel, in vredetijd had zij ook een symboolfunctie [10].

Deze symboolfunctie werd manifest in een langdurige periode van vrede. De krijgsmacht was dan het symbool van de staat, een staat en natie vormende factor. Binnen de krijgsmacht leidden de periodes van vrede tot een cultivering van het militaire leven. Er ontstond een militair formalisme, gericht op pracht en praal, op status, kortom op uiterlijk vertoon. De absoluut regerende vorsten gebruikten daarbij hun krijgsmacht bovendien als machtsmiddel t.o.v. de eigen bevolking om dreigende revoluties te voorkomen.

Was deze situatie al niet bevorderlijk voor een goede verhouding volk/krijgsmacht, ook de personele structuur werkte daaraan niet mee. Officieren en minderen waren gegroepeerd in een standenorganisatie, waarbij de eerste groep veelal voortkwam uit de adellijke klasse of tot die klasse werd verheven, met daardoor een sterke binding aan de vorst. De tweede groep kwam voort uit de laagste regionen van de bevolking. Deze beroepssoldaten kwamen uit een milieu, waarin zij ondergeschikte functies hadden bekleed en gewend waren gezag te aanvaarden. Bij hun intrede in de krijgsmacht veranderde de sociale status nagenoeg niet en het gevoel van ondergeschiktheid eiste geen noemenswaardig aanpassingsvermogen. De bevolking beschouwde deze krijgsmacht, samengesteld uit adellijke officieren en huurlingen of beroepssoldaten, als een apparaat van de absolute vorst.

Was dit de situatie in vele staten, in Nederland zijn duidelijke verschillen op te merken. De geestelijke vrijheid, in ons land gewaarborgd door artikel 13 van de Unie van Utrecht, zorgde in de 17e eeuw reeds voor een belangrijke inspraak van de burgerij op het beleid van vorst en regent. De positie van de krijgsmacht — in Nederland lag het zwaartepunt op de zeestrijdkrachten — werd niet alléén bepaald door de beschikkingsmacht van een absoluut heerser. De „Hoogmogende Heren Zeventien" hadden reeds grote invloed. De handelsgeest en de spreekwoordelijke Hollandse zuinigheid zorgden voor inkrimping en aftakeling van de krijgsmacht onmiddellijk na afloop van iedere oorlog en voor minimale waakzaamheid en bewapening in tijd van oorlog. Zo schreef raadpensionaris Johan de Wit in 1670 — twee jaar voor de massale aanval op de republiek — in een brief aan een vriend in Parijs:

Want den aerdt van den Hollanders is soodaenich dat als haer de noodt en de periculen niet seer klaer

voor oogen comen, sij geenszins gedisponeert connen werden om naar behoren te vigileren voor haar eigen secureyt.

Men ziet hier dus de dreigings- en afschrikkingsfunctie van de krijgsmacht pas manifest worden als de nood zeer hoog is.

De strijdfunctie werd door gebrek aan geld voortdurend verzwakt. De admiraals klaagden over de slechte uitrusting van de vloot en te land moest de Hollandse „waterlinie” uitkomst brengen.

Ook de personele structuur van de krijgsmacht verschilde duidelijk met die in andere staten. Er was in ons land geen militaire kaste en daarvoor was ook geen plaats. De adel, in andere landen de basis van deze kaste, had in de Republiek der Verenigde Nederlanden slechts geringe invloed, de burgers hadden zelf het heft in handen [11], maar ook in de Republiek werden de beroepssoldaten gerecruteerd uit de laagste bevolkingsgroepen. Deze factor en de reeds eerder genoemde zuinigheid droegen ertoe bij dat de krijgsmacht, vooral in vreedstijd, niet in hoog aanzien stond.

Hoe en waardoor zijn nu de positie, de functies en de personele structuur van de krijgsmacht in de loop der tijd veranderd?

Mét de revoluties en het al of niet vrijwillig heengaan van absoluut heersende vorsten steeg de invloed van de samenleving op de regering en ontstond de democratische staatsvorm. De krijgsmacht werd, in plaats van een instrument van de heerser, een instituut van de staat. De afschrikkings-, dreigings- en strijdfunctie werden versterkt door de omvang van het geweld, dat kon worden toegepast. Nieuwe ontdekkingen, industrialisatie en daardoor massaproductie waren hier de belangrijkste oorzaken. Vanuit een oorlog van beperkte omvang in de 17e en 18e eeuw ontwikkelde zich in de 19e eeuw een absolute oorlog, met als doel de vernietiging van de strijdkrachten van de tegenstander, tot tenslotte in de 20e eeuw de totale oorlog ontstond met als doel de totale vernietiging van het vijandelijk potentieel [12]. In de totale oorlog vormde de in omvang toenemende industrie in steeds grotere mate een element van macht van de staat, een element dat bij de tegenstander dus moest worden vernietigd. Het aantal doden, ook onder de burgerbevolking, nam daarbij toe. Als bewijs noemt Huisman [13] de verliescijfers in een aantal oorlogen:

— Dertigjarige oorlog (1618-1648):

600.000 doden;

— Napoleontische oorlogen (1798-1815):

3.100.000 doden;

— Eerste Wereldoorlog (1914-1918):

10.000.000 doden;

— Tweede Wereldoorlog (1939-1945):

50.000.000 doden

De symboolfunctie van de krijgsmacht, de staat en natievormende factor, verdween geleidelijk toen de democratische staatsvorm ontstond en het stelsel van regering en politieke partijen deze functie overnam.

Ook de personele structuur van de krijgsmacht veranderde. Werd de officier aanvankelijk gerecruteerd uit de adellijke kringen of uit de bovenlaag der bevolking, in de 20e eeuw werd het officiersberoep opengesteld voor jongelui uit alle sociale klassen [14]. In de 19e eeuw werd in Europa algemeen de dienstplicht ingevoerd, al bleef deze, door het stelsel van plaatsvervanging, lange tijd beperkt tot een klassedienstplicht, waarvoor alleen de armsten in aanmerking kwamen.

Uit het voorgaande kunnen de volgende conclusies worden getrokken.

— De positie van de krijgsmacht is veranderd van een persoonlijk instrument van de absoluut heerser tot een instituut van de (democratische) staat.

— De dreigings-, afschrikkings- en strijdfunctie van de krijgsmacht bleven manifest aanwezig.

— De dreigingsfunctie t.o.v. de eigen bevolking is in de democratische staat echter nagenoeg verdwenen.

— De omvang van het geweld in deze functies is enorm toegenomen.

— De symboolfunctie van de strijdkrachten is in de moderne democratische staat sterk verminderd.

— Ook de personele structuur veranderde. Het officierskorps met adellijke status werd een uit alle lagen van de bevolking samengesteld korps. De huurlingen of beroepssoldaten werden grotendeels vervangen door dienstplichtigen.

De maatschappelijke opvattingen

Van de maatschappelijke opvattingen werd als definitie gegeven: „De meningen, de denkbeelden, die in de maatschappij, de samenleving bestaan”. Voorts werd gewezen op de noodzaak de volgende vragen te beantwoorden.

— Welke organen binnen de Nederlandse samenleving geven de bestaande maatschappelijke opvattingen weer?

— Hoe luiden deze opvattingen?

— In hoeverre komt de kracht, waarmee deze opvattingen worden verkondigd, overeen met het aantal aanhangers van deze opvatting?

De politieke partijen worden geacht het Nederlandse volk te vertegenwoordigen en komen als groepering in de samenleving nog het duidelijkst naar voren. De vier regeringspartijen steunen het huidige regerings- en dus ook het defensiebeleid. Zij zien de krijgsmacht als een instituut van de staat ter bewaking van de veiligheid der staatsburgers. Voorts zien zij de noodzaak in van een krijgsmacht met twee van de drie functies, zoals die in het vorige hoofdstuk zijn beschreven. De dreigings-, afschrikkings- en strijdfunctie achten zij nog steeds manifest aanwezig. De symboolfunctie, de krijgsmacht als staat- en natievormende factor wordt daarentegen in Nederland nauwelijks meer erkend, zij is grotendeels disfunctioneel geworden. De dreigingsfunctie t.o.v. de eigen bevolking is in dictatoriaal geregeerde landen nog steeds manifest aanwezig, maar in de Nederlandse democratische staat niet meer. Toch blijft deze functie latent en wordt in tijden van grote onrust — dreigende revolutie in 1918, Jordaanoproer in 1934 — manifest. Het is duidelijk, dat deze opvattingen over dreigings- en symboolfunctie een belangrijke basis vormen voor de mening omtrent het uiterlijk vertoon.

Ten aanzien van de personele structuur wordt gestreefd naar een verdergaande „vermaatschappelijking” van de krijgsmacht. Hier is enige uitleg noodzakelijk, want terecht zou men zich kunnen afvragen wat nog kan worden „vermaatschappelijkt” in een krijgsmacht met een officierskorps en met dienstplichtigen, gecruteerd uit alle lagen der bevolking.

Men streeft ernaar de banden tussen volk en krijgsmacht breder en intensiever te maken en tracht dit te bereiken door binnen de krijgsmacht te streven naar intermenselijke verhoudingen, zoveel mogelijk overeenkomend met de verhoudingen in de civiele organisaties der maatschappij. In de Memorie van Toelichting op de Rijksbegroting, Hfst X, dienstjaar '68, kan men over de „vermaatschappelijking” dan ook lezen:

Wat de bedoelde interne aspecten betreft is het van belang, dat de in de krijgsmacht bestaande voorschriften en gebruiken geregeld worden getoetst aan de in het Nederlandse volk levende opvattingen en gevoelens. Zo kan, uiteraard met behoud van de

voor een militaire organisatie noodzakelijke regels van orde en discipline, een maximale aanpassing aan het Nederlandse volkskarakter worden verkregen. Er moet worden gestreefd naar een krijgsmacht gegrond op het beginsel van doelmatigheid. Want ook de huidige maatschappij is geneigd alle doelstellingen te toetsen aan het praktische nut.

Cok de grootste oppositiepartij, de PvdA, kan zich verenigen met deze opvattingen omtrent positie, functie en structuur van de krijgsmacht [15], waarmee niet is gezegd, dat zij het huidige defensiebeleid geheel steunt.

De opvattingen van de partijen vormen kwantificeerbare grootheden; optelling van de stemmenpercentages geeft een globale indruk omtrent de bestaande maatschappelijke opvattingen:

KVP 26,51% (bij de Tweede-Kamerverkiezingen 1967)

VVD 10,74%

ARP 9,90%

CHU 8,15%

PvdA 23,55%

Totaal 78,85% van de stemgerechtigden stemt dus op partijen met een positieve instelling t.o.v. de krijgsmacht. Uiteraard zal een aantal van deze stemgerechtigden andere meningen hebben, maar ook bij de overige, kleine partijen zal dit het geval zijn.

Er bestaat echter nog een mogelijkheid de bestaande maatschappelijke opvattingen te kwantificeren. Deze opvattingen zijn immers ongetwijfeld te peilen d.m.v. een opinieonderzoek. De uitkomsten van een aselechte steekproef geven — mits op statistisch wetenschappelijke wijze gehouden — een goed beeld. Het Nederlands Instituut voor de Publieke Opinie en het marktonderzoek (NIPO) heeft, in opdracht van de Stichting „Volk en Verdediging”, vanaf 1963 [16] jaarlijks een dergelijk onderzoek gehouden. In tabel 1 zijn de uitkomsten van twee belangrijke vragen vermeld.

De dalende tendens tussen 1963 en 1967 moet worden toegeschreven aan de ontspanning in de

TABEL 1

	1963	1967	1968
1. De krijgsmacht is:			
— nodig	59 %	40 %	47 %
— een noodzakelijk kwaad	34 %	40 %	35 %
— nauwelijks nodig	3 %	7 %	6 %
— helemaal overbodig	3 %	9 %	6 %
2. Moet Nederland zich militair kunnen verdedigen?			
— nodig	84 %	74 %	79 %
— niet nodig	12 %	21 %	15 %

Oost-Westverhouding; de stijgende tendens na 1967 is een gevolg van de ontwikkelingen in Tsjecho-Slowakije. Sinds de tijd van Johan de Witt is er dus in Nederland niet veel veranderd. Overigens komen de uitkomsten van deze steekproef redelijk overeen met de uitkomsten, gevonden bij de kwantificering der stemmen, die in 1967 op de politieke partijen zijn uitgebracht.

Ook de kerken geven een maatschappelijke opvatting weer, maar in hoeverre is deze opvatting een duplicering van de mening van de politieke partijen? Wordt de mening van de leden van de Rooms-Katholieke kerk niet reeds grotendeels weergegeven in het partijprogramma van de KVP? Indien hier de mening van de kerken zou worden weergegeven, bestaat het gevaar, dat stemmen van aanhangers van politieke partijen en leden van kerken dubbel worden geteld.

Op een dergelijke wijze kan de waarde van een maatschappelijke opvatting, weergegeven door de publiciteitsmedia, worden geanalyseerd. Zowel kerken als publiciteitsmedia blijven bij de weergave van de maatschappelijke opvattingen derhalve buiten beschouwing.

De mening van kerken en publiciteitsmedia beïnvloedt echter wel de publieke opinie, zij is opinievormend en voor een toekomstvisie over de verhouding volk/krijgsmacht wel belangrijk. De kerken nemen na de Tweede Wereldoorlog in toenemende mate een afwijzende houding aan t.o.v. de krijgsmacht, waarbij vooral de omvang van het geweld, waarmee wordt bedreigd in dreigings- en afschrikkingsfunctie en dat wordt gebruikt in de strijdfunctie, een belangrijke oorzaak is. De Nederlandse Hervormde Kerk publiceert achtereenvolgens:

- in 1952 een herderlijk schrijven betreffende „Het vraagstuk van Oorlog en Vrede”;
- in 1962 „Het vraagstuk van de kernwapenen”;
- in 1964 „Woord en Wederwoord”.

Hoewel in deze drie geschriften de noodzaak van een krijgsmacht nog steeds wordt ingezien, omdat de staat genooddaakt is haar burgers te beveiligen, wordt dreiging met en gebruik van kernwapens duidelijk afgewezen:

Op grond van wat wij over de vredestaak en over de aard van de kernwapens hebben gezegd, mag de kerk dan ook niets anders doen, dan een radicaal neen uitspreken tegen het gebruik van kernwapens. [17]

Ook ten opzichte van de dienstweigering als ge-

volg van dit toenemende geweld neemt de kerk een gematigder houding aan:

Toch heeft de hervormde synode beseft, dat ze met haar neen tegen het gebruik van kernwapens dichterbij hen is komen te staan, die reeds nu door hun dienstweigering uiting geven aan het besef, dat er ergens een grens is aan de gehoorzaamheid aan de overheid. [18]

De opvattingen van de Nederlandse Rooms-Katholieke kerk lopen daarmee nagenoeg parallel:

De dienstplichtige staat voor de vraag of zijn militaire dienst een dienst is aan de vrede. Niet allen zullen daarover op dezelfde wijze oordelen. Maar zowel hij die in dienst gaat, als degene die dat weigert, zal het moeten doen op grond van een door-dachte persoonlijke beslissing. [19]

Ook in de publiciteitsmedia wordt deze zienswijze aangetroffen. In radio-, televisieuitzendingen en kranten wijst een toenemend aantal sprekers en schrijvers op het gevaar, dat is gelegen in de huidige bewapeningswedloop, die leidt tot het uitvinden van wapens met een massale vernietigende uitwerking. De meningen variëren daarbij van streven naar éézijdige ontwapening of afschaffing van het gebruik van kernwapens tot een streven naar wederzijdse ontwapening.

In de moderne literatuur treffen wij deze tendens eveneens aan. Röling [20], Iemhoff [21] en Diekerhof [22], gerangschikt naar volgorde van objectiviteit in hun beschouwingen, komen tot de conclusie, dat de huidige functies van de krijgsmacht niet meer manifest aanwezig zijn. Ze zijn disfunctioneel geworden, omdat een gebruik van de krijgsmacht in deze functies een kans op totale zelfvernietiging inhoudt. Uit de talloze uitzendingen voor radio en televisie, uit kranten en uit boeken blijkt, dat de mening van deze minderheidsgroepen aanzienlijk krachtiger naar voren wordt gebracht dan de mening van de grote meerderheid. De opvattingen van deze minderheid zullen zeker de publieke opinie beïnvloeden. Deze ontwikkeling bleek reeds duidelijk uit de dalende tendens van het percentage voorstanders van een krijgsmacht, zoals hiervoor bij de uitslag van het NIPO-onderzoek is aangegeven. Slechts in tijden van toenemende spanning en bij het zich plotseling bewust worden van dreiging, zoals na Tsjecho-Slowakije, komt in deze opvattingen verandering.

Samenvattend kan omtrent de maatschappelijke opvattingen over de krijgsmacht het volgende worden gesteld.

- Een grote meerderheid van het Nederlandse

volk (80%) ziet de noodzaak in van de krijgsmacht als instituut van de staat ter bewaking van de veiligheid der staatsburgers. Van deze meerderheid ziet de helft de krijgsmacht als een noodzakelijk kwaad. Deze meerderheid brengt haar mening niet, of niet duidelijk naar voren, in tegenstelling tot een minderheid (minder dan 20%), die voortdurend en zeer actief de noodzaak van een krijgsmacht afwijst.

— Algemeen ziet men in, dat de omvang van het geweld, waarmee wordt bedreigd, katastrofaal wordt bij een gebruik van de krijgsmacht in haar strijd functie. Vele maatschappelijke instellingen waarschuwen dringend tegen dit geweld en zullen daarbij de maatschappelijke opvattingen over de noodzaak van een krijgsmacht negatief beïnvloeden.

— De dreigingsfunctie t.o.v. de eigen bevolking ziet men op dit moment niet. Zij blijft echter wel latent aanwezig.

— De symboolfunctie — de krijgsmacht als staat en natievormende factor — wordt in Nederland nauwelijks meer erkend.

— De vermaatschappelijking van de krijgsmacht kan de verhouding volk/krijgsmacht gunstig beïnvloeden.

— Er moet worden gestreefd naar een krijgsmacht, gegrond op het beginsel van doelmatigheid.

Vormen van militair uiterlijk vertoon, geprojecteerd op de bestaande maatschappelijke opvattingen

a. Algemeen

Zoals aangegeven wordt nu nagegaan welke betekenis, welk nut, zowel voor de krijgsmacht als voor de maatschappij aan het uiterlijk vertoon kan worden toegekend. De verschillende vormen van uiterlijk vertoon werden reeds naar hun doelstelling ingedeeld:

- uiting van macht;
- verbetering van de verhouding volk/krijgsmacht door het verschaffen van recreatie en informatie;
- handhaven van tradities.

Thans kan worden volstaan de doelstellingen van het uiterlijk vertoon te toetsen aan de maatschappelijke opvattingen. Indien noodzakelijk wordt de vorm van vertoon met name genoemd.

Voor een weergave van de meningen omtrent het militair vertoon wordt gebruik gemaakt van de bronnen, die bepalend werden geacht voor de

maatschappelijke opvattingen van de krijgsmacht. De meningen van de politieke partijen [23], gesteund door de uitkomsten van het NIPO-onderzoek [24], vormen daarbij weer de kwantificeerbare grootheden, terwijl de publiciteitsmedia een opinievormend karakter hebben.

b. Uiting van macht

In het voorgaande is aangetoond, dat in de Nederlandse democratische staat de dreigfunctie van de krijgsmacht t.o.v. de eigen bevolking niet meer manifest aanwezig is. Volkomen hiermee in overeenstemming is het feit, dat in geen van de talloze publikaties betreffende parades, demonstraties enz. over het machtsaspect t.o.v. de eigen bevolking wordt gesproken. Ook in de brieven van de politieke partijen en in het NIPO-onderzoek wordt dit machtsaspect niet genoemd. Men ziet de doelstelling van dit vertoon als informatief of recreatief. Reeds eerder werd aangetoond, dat parades enz. nauwelijks meer betekenis hebben als demonstratie van macht t.o.v. tegenstanders en bondgenoten. Er is geen machts subject en de machtsrelatie ontbreekt.

De conclusie moet derhalve luiden dat parade, vlootshow, luchtmachtshow en demonstratie tegenwoordig voornamelijk een informatieve en recreatieve waarde hebben. Deze waarde zal nader worden besproken.

c. Verbetering van de verhouding volk/krijgsmacht door het verschaffen van recreatie en informatie

Als het machtsaspect nagenoeg ontbreekt is het vertoon met bovengenoemde doelstelling veruit de belangrijkste. De verbetering van deze verhouding was in het verleden reeds een belangrijk studieobject, maar vooral de laatste jaren is zij een begrip geworden voor militaire leiders, sociologen en politici. Een voldoende belangstelling van de bevolking voor dit vertoon is een vereiste om het doel te bereiken. Het eerder genoemde NIPO-onderzoek geeft daarover enkele aanwijzingen (zie tabel 2).

Brengen wij nu (enigszins generaliserend) de uitkomsten van deze steefproef over op de massa, dan blijkt, dat 62% van de bevolking wel eens naar deze manifestaties heeft gekeken en dat van dit bevolkingsdeel 94% ($58/62 \times 100\%$) een gunstig of tamelijk gunstig oordeel heeft. Andere feiten, die wijzen op een levendige belangstelling, zijn de volgende.

— Het bezettingspercentage van „NATO-Tap-

TABEL 2

Op de vraag: „Bent U wel eens naar militaire manifestaties wezen kijken?” werden de volgende uitkomsten verkregen:

- taptoe	37 %	
- parade	32 %	
- vlootschouw	18 %	
- luchtmachtshow	18 %	
- legertentoonstelling	11 %	
- ouderdag	18 %	
- nooit zoiets bijgewoond	35 %	} 38 %
- geen antwoord	3 %	

Op de vraag: „Hoe vond U dat?” luidde het antwoord:

- gunstig	50 %
- tamelijk gunstig	8 %
- ongunstig	2 %
- geen oordeel	1 %

„Wel eens gaan kijken” 62 %

toe” en „Taptoe-Delft” is nog steeds stijgende en was in Delft, volgens mededeling van het secretariaat in 1967 zelfs 94,5%, hetgeen bijzonder hoog is voor een openluchtmanifestatie.

— De gelden voor ceremoniële tenues en muziekinstrumenten zijn bijeengebracht door groeperingen uit de bevolking.

Men zou geneigd zijn te concluderen, dat door de grote belangstelling en het gunstige oordeel de verhouding volk/krijgsmacht sterk wordt bevorderd, maar er zijn tegenstanders en zij roeren zich buitengewoon heftig. De publikaties tegen parades, taptoes enz. zijn talrijk, en voorstanders maken slechts zelden hun mening kenbaar. De tegenstanders richten zich vooral tegen de feestelijke vorm van dit uiterlijk vertoon, dat niet te rijmen valt met de verschrikkingen van de moderne oorlog, de reeds eerder genoemde omvang van het geweld. Ook zijn er bezwaren tegen de ondoelmatigheid.

Zo sprak de PvdA vrouwenbond in een onlangs te Utrecht gehouden congres zich en bloc uit tegen het houden van parades en taptoes. Een bestuurslid van deze bond schreef [26]:

Het is niet eerlijk om te zeggen, dat er geen leger nodig is. Maar een mooie uitdossing en leuke muziek van het leger, dat is ook niet eerlijk, dat is misleiding.

Als geweldpleging onze enige kans op vrede is, dan is dat rot! Daarom kan ik het niet verdragen, zo'n vrolijke militaire taptoe. Bij onze twijfel past geen teken van plezier, geen operettegedoe en niet die onvoorstelbare zekerheid van een parade.

In Middelburg werd, ter ere van het 750-jarig bestaan van de stad onder meer een parade gehouden van het garnizoen. De Federatie Jongereengroepen van de PvdA, de PSP, de ANJV, „Kerk en Vrede” en het „Zeeuws Vredescomité” keerden zich tegen deze parade in een brief aan B en W. Laatstgenoemd comité ver-

zocht B en W bovendien een protestmars tegen deze parade te mogen houden.

Deze situatie is niet nieuw, ook tussen de jaren '20 en '30 — de tijd van „het gebroken gewertje” — was een dergelijke stroming in het Nederlandse volk aanwezig.

Naar mijn mening getuigt het van wijs beleid als de krijgsmacht zich tijdig bij de situatie aanpast en het uiterlijk vertoon — dat uitsluitend een verbetering van de verhouding volk/krijgsmacht beoogt, maar tevens scherpe reacties oproept — door andere manifestaties vervangt. De acties richten zich nl. niet tegen andere vormen van militair vertoon met dezelfde doelstelling: tentoonstellingen, demonstraties, jeugddagen, kijkdagen, vlootschouw, en luchtmachtshow. De redenen hiervoor kunnen zijn gelegen in het feit, dat deze meestal worden gehouden op eigen terrein en dat de krijgsmacht zich daar toont zoals ze werkelijk is.

De vraag luidt nu: is het rechtvaardig ten opzichte van grote groepen van de bevolking, die wel kijken naar parades, deze vorm van uiterlijk vertoon af te schaffen? Het antwoord is neen. Daarmee is het probleem echter allerm minst opgelost. Bij een voortzetten van parades in de vorm, zoals ze nu worden gehouden, zal een toenemende stroom van betogingen en kritiek ontstaan, die tot uiting komt in de publiciteitsmedia en een averechts effect heeft op het beoogde doel: verbetering van de verhouding volk/krijgsmacht. Een oplossing zou kunnen zijn: vervang de parades op feestdagen in de grote steden door oefeningen en demonstraties op eigen kazernes en oefenterrein. De tegenstanders van deze vorm van vertoon wordt dan een aantal argumenten uit handen genomen:

- de krijgsmacht toont zich zoals ze is;
- het kostenaspect — een ander bezwaar — wordt goedgemaakt door het nut van de oefening;
- de krijgsmacht vormt geen gesloten groep in de maatschappij, maar stelt haar deuren wijd open voor de belangstellenden;
- bovendien kunnen provocerende elementen van deze terreinen worden geweerd.

Bij de taptoes brengt een dergelijke oplossing grote bezwaren mee. De taptoes in Arnhem en Delft zijn immers sterk aan die plaatsen gebonden. De Grote Markt in Arnhem en het plein voor de Oude Kerk in Delft zijn met hun historiserende achtergrond de aangewezen plaatsen. Een verplaatsing naar een kazerne lijkt derhalve minder

gewenst. Bovendien betalen de bezoekers entreegeld en kunnen provocerende elementen worden geweerd. Ook het kostenaspect speelt in verhouding tot de parades een geringe rol, omdat van krijgsmachtzijde slechts kleine detachementen deelnemen.

d. *Handhaven van traditie*

Bij het uiterlijk vertoon met deze doelstelling moet worden gerealiseerd, dat de symboolfunctie van de krijgsmacht bij het ontstaan van de moderne democratische staat nagenoeg disfunctioneel is geworden. De krijgsmacht vormt volgens de bestaande maatschappelijke opvattingen nauwelijks meer een staat- en natievormende factor. Het vertoon dat aan deze symboolfunctie is gerelateerd moet derhalve kritisch op zijn waarde worden bezien.

De symboolfunctie in vredestijd leidde tot militair formalisme. In het Frankrijk van Lodewijk XIV en het Pruisen van Frederik de Grote ontstonden zo de Musquetaires en de Potsdamer Reuzengarde, regimenten vol pracht en praal, maar zonder enige gevechtswaarde.

In hoeverre is dit militair formalisme te vergelijken met het uiterlijk vertoon van erewachten en escortes? Uiteraard heeft de militair, die deel uitmaakt van deze „erediensten”, nog gevechtswaarde, maar niet zoals hij daar staat, in ceremonieel tenue, of zoals de officier daar rijdt: te paard, met sabel. Het veiligheidsaspect ontbreekt, zoals reeds werd aangetoond. De vergelijking met het militair formalisme uit vroeger eeuwen lijkt derhalve reëel. De betekenis voor krijgsmacht en maatschappij is gering en een grote beperking in dit vertoon is derhalve geboden.

Zijn de saluutschoten inmiddels afgeschaft, het militair eerbetoon bij militaire begrafenissen wordt als traditie nog steeds gehandhaafd. Men kan zich afvragen of deze traditie nog juist is in een periode van vrede, waarin het overlijden geen enkele relatie heeft met krijgsv verrichtingen. Ook hier is beperking raadzaam.

Conclusies en aanbevelingen

Conclusies

In het uiterlijk vertoon van de Nederlandse krijgsmacht is nagenoeg geen machtsaspect meer aanwezig, noch t.o.v. de eigen bevolking, noch t.o.v. potentiële tegenstanders en bondgenoten. Het uiterlijk vertoon, dat een verbetering van de verhouding volk/krijgsmacht beoogt, kan worden onderscheiden in parades, taptoes, tentoonstellin-

gen, demonstraties, kijkdagen, jeugddagen en ouderdagen. Parades en taptoes dreigen echter in het proces van vermaatschappelijking en verbetering van deze verhouding een negatieve uitwerking te krijgen ten gevolge van de vele betogingen en publikaties van andersdenkenden. De overige vormen van uiterlijk vertoon met dezelfde doelstelling — demonstratie, luchtmachtshow, vlootshow enz. — zijn daarentegen nauwelijks aan kritiek onderhevig.

Het uiterlijk vertoon met de derde doelstelling — handhaving van tradities — is voor een deel gerelateerd aan de symboolfunctie van de strijdkrachten. Dit deel van de tradities kan, met het disfunctioneel worden van de symboolfunctie, grotendeels worden afgeschaft.

Aanbevelingen

De vormen van uiterlijk vertoon, die als doelstelling de verbetering van de verhouding volk/krijgsmacht hebben, maar die tevens aan felle kritiek onderhevig zijn, dienen waar mogelijk te worden vervangen. Zo kunnen de parades worden vervangen door oefeningen en demonstraties op eigen terrein, dat daartoe vrij voor het publiek toegankelijk moet zijn. De grote taptoes in Arnhem en Delft zijn echter sterk aan de plaats gebonden en daardoor moeilijk te vervangen. Het besloten karakter van deze manifestaties maakt het bovendien ook beter mogelijk provocerende elementen te weren. Afschaffing van deze taptoes lijkt derhalve niet gewenst. Het vertoon, dat als enige doelstelling „het handhaven van tradities”, heeft, dient tot een minimum te worden beperkt.

Literatuur

1. J. A. A. van Doorn — *Organisatie en maatschappij*. Stenfert Kroese, Leiden (1966)10.
2. H. P. Valkenburgh — *Inleiding tot de politicologie*. Agon Elsevier, Amsterdam (1968)164.
3. E. J. M. Wittert — *Militair ceremonieel*. Van Stockum, Den Haag (1935)17.
4. E. J. M. Wittert — *Militair ceremonieel*. Van Stockum, Den Haag (1935)27.
5. R. van Yperen — *De Nederlandse militaire muziek*. Van Dishoeck, Bussum (1966)31.
6. E. J. M. Wittert — *Militair ceremonieel*. Van Stockum, Den Haag (1935)15, 24.
7. E. J. M. Wittert — *Militair ceremonieel*. Van Stockum, Den Haag (1935)24.
8. F. C. Spits — Politieke functies van de krijgsmacht in de moderne geschiedenis. *Maandbl. Oost-West* 7(1968)(10)327.
9. Idem.
10. H. P. Valkenburgh — *Inleiding tot de politicologie*. Agon Elsevier, Amsterdam (1968)164.
11. P. Dregmans — *Ons leger* 43(1959)(6)9.

12. F. C. Spits — *Maandbl. Oost-West* 7(1968)(10)337.
13. E. A. Huisman — *Geweldloze defensie. Maandbl. Oost-West* 7(1968)(10)353.
14. J. A. A. van Doorn — *Organisatie en maatschappij*. Stenfert Kroese, Leiden (1966)178.
15. *Doelmatig defensiebeleid* (nota). PvdA, Amsterdam.
16. NIPO — *Volk en verdediging, motivatieonderzoek*, dl 1 en 2. Nijgh en van Ditmar, Den Haag (1964).
17. Gen. Synode Ned. Hervormde Kerk — *Het vraagstuk van de kernwapenen*. Boekencentrum, Den Haag (1962)24.
18. Gen. Synode Ned. Hervormde Kerk — *Woord en wederwoord*. Boekencentrum, Den Haag (1964)29.
19. Bisschoppen van Nederland — *Pastorale brief over Vrede* (1969).
20. B. V. A. Röhring — *Over oorlog en vrede*. De Bezige Bij, Amsterdam (1963).
21. W. G. J. Iemhoff — *Oorlog, dienstplicht, dienstplichtweigering*. Wereldvenster, Baarn (1966).
22. H. J. Diekerhof — *Een vuile verrader, krijgsmacht en kerk onderweg bekeken*. Ambo, Utrecht (1966).
23. KVP, VVD, AR, CHU, PvdA, PSP — *Brieven over militair uiterlijk vertoon*.
24. NIPO — *Volk en verdediging, motivatieonderzoek*, dl 1 en 2. Nijgh en van Ditmar, Den Haag (1962).
25. Idem.
26. *Het Vrije Volk* (1967)(10 juni)18.

BANDEN 1969

De geheel linnen banden voor de jaargang 1969 zijn momenteel in bewerking genomen en kunnen reeds worden gesteld. De prijs bedraagt f 5,35.

Levering uitsluitend na vooruitbetaling per giro (nr 44715) of per postwissel. Bestellingen te richten aan:

MOORMANS PERIODIEKE PERS N.V.
Zwarteweg 1 - Den Haag